

CZU: 159.9:343.971

PERSPECTIVE PSIHOLOGICE PRIVIND PROFILUL PSIHOLOGIC AL DEȚINUTULUI

*Ion CUREA**Universitatea de Stat din Moldova*

Impactul privării de libertate asupra personalității este în multe cazuri dramatic, stimulând conduite diferite față de cele din mediul ne-carceral. Detenția în penitenciar presupune o schimbare dramatică de cadru existențial, iar dimensiunea afectivă a personalității va fi cel mai afectată de frustrările introduse de detenția în penitenciar. În lucrare sunt prezentate teoriile psihologice privind profilul psihologic al deținutului. Această sinteză teoretică este realizată cu scopul de a clarifica instrumentarul de diagnosticare a caracteristicilor psihologice ale deținuților din Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: profil psihologic, deținut, penitenciar, criminal, comportament infracțional.

PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVES ON THE PRISONER'S PSYCHOLOGICAL PROFILE

The impact of deprivation of liberty on personality is in many cases dramatic, stimulating behaviors different from those in the non-carceral environment. Detention in prison implies a dramatic change in the existential framework, and the affective dimension of the personality will be most affected by the frustrations introduced by the detention in the penitentiary. The paper presents the psychological theories on the psychological profile of the detainee. This theoretical synthesis is carried out in order to clarify the methodological analysis of the psychological characteristics of the detainees in the Republic of Moldova.

Keywords: psychological profile, prisoner, criminal, criminal behavior.

Introducere

Problema privind dezvoltarea comportamentului persoanelor aflate în conflict cu legea a fost cercetată de majoritatea școlilor și concepțiilor din psihologie, criminologie, sociologie etc. Reflecțiile asupra acestui subiect au identificat mai mulți factori determinanți, dar care pot fi diferențiați în două categorii etiologice și imediat determinante: factorii individuali și factorii sociali/de mediu. În categoria factorilor individuali ereditatea reprezintă elementul primar, iar în categoria factorilor de mediu educației îi revine poziția centrală. În procedura de analiză a etiologiei delincvenței, putem distinge diferite teze, teorii, opinii. În același timp, în încercarea de a contura o teorie sau o tipologie, ne ciocnim de o mare variabilitate a manifestărilor comportamentale atrase în conturarea unor infracțiuni. Drept consecință, au apărut o serie de teorii care tratează particular comportamentul infracțional. În acest context am selectat acele viziuni ale specialiștilor în domeniu, care sunt reprezentative pentru cadrul psihologiei judiciare. În această selecție am plecat de la premisa că fenomenul și comportamentul infracțional au un factor comun, acesta fiind cel psihologic. De acesta nu se poate face abstracție atâta vreme, cât orice act infracțional este rezultatul acțiunii umane răsfrântă prin prisma propriei personalități. Având în vedere numărul mare de teorii din acest domeniu, precizăm că orice încercare de sistematizare este incompletă.

Aspecte teoretice privind caracteristicile psihologice ale deținuților

Psihologii ruși Glotocichin și Pirojcov identifică o serie de trăsături psihice în urma evaluării psihologice a deținuților: sentimente amorale; excitații emoționale ridicate; neputință, iar, mai des, nedorința de a-și controla emoțiile și impulsurile; expresivitatea exagerată a manifestării emoțiilor; absența empatiei, indiferența față de alții; dependența sentimentelor sale de influența grupului; sentimentul de inferioritate; mascarea trăirilor sale adevărate [1].

Florian, într-un studiu vizând particularitățile afective ale deținuților, scoate în evidență următoarele caracteristici: insecuritatea și naivitatea; dorința de afirmare și opozabilitatea; teama de compromitere, devalorizarea familiei și un sentiment latent de ratare; receptivitatea scăzută pentru învățare, detașare și conservatorism; sentimentul de inutilitate și abandon, nevoia de suport moral și nevoia de suport material [2].

Deținutul, frecvent, își pierde încrederea în perspectiva de reintegrare socială, începe să exceleze în traucerii în act care îl îndepărtează tot mai mult de așteptările cadrelor instituționale din locurile de detenție (tatuajul, bravarea, provocarea altor deținuți mai puternici la luptă).

Condițiile specifice izolării sociale sub forma încarcerării nu pot să nu se răsfrângă asupra caracterului persoanei deținute. Astfel, deținuții se clasifică în persoane cu dezvoltare pozitivă și cu dezvoltare negativă a caracterului.

Leonhard consideră că la persoanele cu dezvoltare negativă a caracterului se pot identifica următoarele realități și dinamici psihologice:

1) accentuarea unor anumite trăsături de caracter: comportamente demonstrative și lăudăroșenie, indiferență față de viitor, pierderea independenței, mărirea sau micșorarea numărului de pretenții;

2) formarea tipului agresiv față de ceilalți și de sine (autoagresiv): eschivarea de la muncă sau alegerea unei munci mai ușoare, autoafirmarea în fața celorlalți. Metodele de comportament preluate de aceste persoane sunt: agresivitate verbală, amenințările, autovătămarea etc. [3].

Fiind studiate diferite categorii de infractori pe palierul particularităților psihologice, s-au stabilit anumite caracteristici comune pentru majoritatea celor care încalcă frecvent legea:

Inadaptarea socială. Anamnezele făcute criminalilor arată că, în majoritatea cazurilor, aceștia provin din familii vulnerabile și instabile (părinți decedați, infractori, divorțați, alcoolici ș.a.) unde nu există minimul condițiilor, pricepere necesară educării copiilor.

Duplicitatea comportamentului. Fiind conștient de specificul socialmente distructiv al actului infracțional, criminalul lucrează pe ascuns, observă, planifică și execută totul în măsura posibilităților fără martori. Necesitatea conspirării, a „vieții duble”, formează la criminal deprinderi care îl izolează din ce în ce mai mult de societate, de partea normală a vieții.

Imaturitatea intelectuală. Constă în incapacitatea de a prevedea/prognoza consecințele acțiunii sale anti-sociale pe termen lung. Sunt înaintate ipoteze conform cărora infractorul ar fi limitat strict la prezent, acordând o importanță mică viitorului.

Imaturitatea afectivă. Are ca consecință o rigiditate psihică, reacții disproporționate, predomină principiul plăcerii față de cel al realității. Infractorul imatur afectiv recurge la comportamente infantile (crize etc.) pentru obținerea unor plăceri imediate și uneori ne semnificative.

Instabilitatea emotiv-acțională. Infractorul este un subiect instabil din punct de vedere emotiv-acțional din cauza experienței negative, a educației necorespunzătoare primite în familie, a deprinderilor și practicilor antisociale învățate. Criminalul este un element care în reacțiile sale trădează discontinuitate, treceri nemotivate în extreme, lipsă de constanță în reacțiile sale față de stimuli. Toate acestea rezultă într-o lipsă de capacitate de autoevaluare și evaluare adecvată, lipsă de obiectivitate [4].

Frustrarea. În cazul infractorului, frustrarea apare atunci când acesta este privat de unele drepturi, recompense, satisfacții etc. care consideră că i se cuvin sau când în calea obținerii acestor drepturi se interpun unele obstacole. Infractorii reacționează diferențiat la situațiile frustrante, de la abținere (toleranță la frustrare) și amânare a satisfacției până la un comportament agresiv [5].

Indiferența afectivă. Legătura strânsă dintre indiferența afectivă și egocentrism constă în faptul că infractorului îi este străin sentimentul vinovăției, al culpabilității. După cum spune Pinatel, aceasta este ordinea intrării în acțiune a trăsăturilor din nucleul personalității criminale atunci când se trece la actul infracțional agresiv. Dintre aceste trăsături, labilitatea și gradul agresivității par a influența cel mai mult pragul delinvențial.

Complexul de inferioritate. Pentru criminal, complexul de inferioritate este o stare pe care acesta o reînțelege ca un sentiment de insuficiență și incapacitate personală. Complexul de inferioritate stimulează la comportamente compensatorii, iar în cazul criminalilor – la comportamente orientate antisocial. Pinatel arată că la majoritatea marilor delinvenți există un nucleu al personalității ale cărui elemente componente sunt: egocentrismul, labilitatea, agresivitatea și indiferența afectivă [6].

Egocentrismul. Este tendința individului de a raporta totul la persoana sa, numai el poate să se afle în centru la toate lucrurile și situațiile. Egocentricul nu poate și nu este capabil să vadă dincolo de propriile dorințe, interese, scopuri.

Agresivitatea. La infractor agresivitatea apare ori în situații frustrante, ori atunci când acesta comite actul criminal prin violență. Violența și agresivitatea nu pot fi separate de alte trăsături ale personalității criminalului. Astfel, agresivitatea este strâns legată de intoleranța la frustrare și de forța exacerbată a trebuințelor polarizate în plăcerea de a domina. Agresivitatea și violența infractorilor este declanșată ușor și din cauza lipsei sentimentului de culpabilitate și a tendinței de a considera actele lor drept legitime.

Cele mai cunoscute forme de agresivitate sunt: autoagresivitatea și heteroagresivitatea. Autoagresivitatea constă în îndreptarea comportamentului agresiv spre propria persoană, exprimându-se prin automutilări, tentative de sinucidere sau chiar sinucidere. Heteroagresivitatea presupune canalizarea violenței spre alții, manifestându-se prin forme multiple, cum ar fi: omuciderea, tâlhăria, violul, tentativa de omor, vătămarea corporală etc. [7].

De cele mai multe ori, deținutul periculos este produsul unui climat relațional interpersonal, în care valorile sociale sunt definite și ordonate greșit, centrate în exclusivitate pe satisfacerea nevoilor personale, deseori de nivel inferior. În acest context, Winnicott indică asupra tendinței antisociale la minori, care include în sine aceleași aspecte, cauze și caracteristici psihologice tipice fenomenului periculozității, dar care nu vor evolua neapărat spre o periculozitate [8].

Lacan reflectează asupra originii comportamentului criminal, pornind de la copilărie și lupta dintre discordie și iubire. Toate acestea vin să ne confirme faptul că periculozitatea poate fi generată sau amplificată de o serie de factori, cum ar fi calitatea mediului familial din care provine, existența unei personalități dizarmonice, fenomenul înstrăinării în relații, dimensiunea intelectuală sub medie ș.a. Respectând etiologia multifactorială a periculozității, trebuie să menționăm ponderea semnificativă a dimensiunii psihologice și să pornim de la premisa că orice formă de deviere de la normele sociale are un substrat psihologic (excepție fac devierile accidentale, nepremeditate), iar totalitatea diverselor conduite infracționale nu conduce neapărat la identificarea periculozității [9].

Aspecte teoretice privind tipurile de deținuți

Toate încercările specialiștilor de a clasifica deținuții se referă mai mult la tipologia delicvenților aflați în libertate și aproape deloc la deținuți.

Lombroso distinge: criminalul înnăscut, criminalul epileptic, criminalul pradă a unei pasiuni irezistibile, criminalul cu spirit slab și delicventul ocazional [10]. Ferri menționează despre criminalul de ocazie și criminalul din obișnuință. Szado propune clasificarea delicvenților în: periculoși – egocentrism exagerat, disociabilitate, înrădăcinare criminală; imaturi – care se identifică cu scheme de comportament deviant; marginali – cu deficiențe psihologice; cu structură nevrotică – explozivi, care nu acceptă rolurile sociale.

Un interes deosebit pentru lucrătorii din penitenciare a prezentat tipologia adusă de Kovaleov, la temelia căreia autorul a pus gradul de contaminare criminologică a personalității infractorului, în baza căruia distinge:

1) tipul criminalului global – persoană asocială, cu atitudini negative față de alții și față de muncă, acest tip cuprinde diferite subtipuri sociale: huligani, bandiți, violatori ș.a;

2) tipul criminal parțial – aceasta este persoana cu o contaminare criminologică periodică, majoritatea persoanelor cu acest tip săvârșesc infracțiuni împotriva proprietății private și sociale;

3) tipul subcriminal – deosebit de excitabil emoțional, autocontrol slab, săvârșesc omoruri, vătămări corporale grave în cazul stării de gelozie; leneș, nesocotit, căruia îi place să trăiască bine [11].

Antonean și Eminov clasifică ucigașii (în cazul Republicii Moldova acești deținuți reprezintă populația absolută a penitenciarelor cu detenție pe viață și, parțial, a penitenciarelor cu regim închis) după cum urmează:

1. *Excitabili*: fiind descriși ca social activi, cu tendință spre liderism, nu le este caracteristică o viziune clară asupra propriei vieți. Este înregistrată o excitabilitate emoțională mărită și tendințe de acumulare a afectelor, sunt caracterizați ca extrem de violenți și implicați în acțiuni de o cruzime maximă. O particularitate deosebită este încetinirea proceselor de gândire.

2. *Necontrolabili*: particularitatea de bază este impulsivitatea, fiind parțial asemănători cu excitabilii, sunt mai calculați, hâtri, apți a prognoza comportamentul celor din jur, totodată supuși exploziilor de afect rezultate din influența externă, lipsește conștientizarea sistemului normativ și moral, iar capacitățile intelectuale scăzute indică la cercul de interese limitate ale acestora.

3. *Duri*: de formare narcisică, cu tendințe de liderism și de autoafirmare ca bază pentru demonstrarea propriei importanțe, rigizi, reacționează negativ la propriile neputințe, răzbunători, geloși, hotărâți și direcți în acțiuni.

4. *Activi*: caracteristica personalității acestui tip este activismul și, ca rezultat, optimismul și dispoziția ridicată, diferite sfere de interes ce duc la schimbarea periodică a activității, ceea ce arată ca aceștia se adaptează la orice situație. Preferă să se supună riscului pentru plăcere. Sunt sociabili, în vizorul tuturor, cu dispoziție bună și nu sunt supărăcioși. Nu pot practica mult timp aceeași activitate și își supraapreciază propriile posibilități.

5. *Demonstrativi*: comportamentul acestora se evidențiază prin tendința de a obține admirația celor din jur, de a se manifesta, de a deveni subiect de interes și admirație pentru ceilalți. Se supraapreciază și totodată rămân în umbră. Pentru a obține atenția celor din jur pot minți și încălca legea. Au o fantezie bogată și cu ușurință uită lucrurile care nu le plac. Sunt buni actori și nu dispun de autocritică [12].

Gherghe Florian clarifică anumite caracteristici ale cadrului de detenție în funcție de tipologia deținuților:

1) cu privire la durata detenției, administrația primește în custodie două tipuri de deținuți: cei ce se consideră vinovați și cei ce neagă orice vinovăție;

2) după nivelul cultural: deținuții cu studii – sunt mai socializați, depun eforturi pentru a se ține la nivel acceptabil de civilizație și „cei care nu au ce pierde” – pentru ei viața ar fi o simplă supraviețuire marcată de eșecuri;

3) în vederea dinamicii stării de sănătate mintală: cei care își păstrează echilibrul sufletesc și cei cu dizarmonii ale personalității;

4) din perspectiva administrației penitenciarului, deținuții se împart în: care muncesc și care nu muncesc [13].

Hare indică asupra profilului unor deținuți deosebit de periculoși (în toate sensurile noțiunii date), aceștia fiind numiți „psihopați”. Cercetătorul descrie cu lux de amănunte profilul psihologic al acestor indivizi și totodată concluzionează că au puține șanse de reabilitare psihologică. Hare arată psihopații ca persoane agresive și impulsive, cu reacții emoționale superficiale și cu o caracteristică specifică care rezidă în lipsa totală a simțului vinovăției. Or, aceștia sunt văzuți ca plini de ambiție, manipulativi, gata de orice în atingerea scopurilor, lipsiți de scrupule și absolut fără conștiință [14]. Crimele, menționează Cartwright, sunt produse adesea de indivizi ce nu pot fi deosebiți de oamenii din stradă, deosebirea fiind captabilă, dacă să generalizăm concluziile cercetătorului, doar după aprofundarea în lumea „intrapshică” a criminalului [15]. În același context pare a vorbi Costello, când menționează „criminalul stacojiu” (care nu resimte niciun sentiment de vină, nici conștient, nici inconștient).

Concluzii

Profilul psihologic al deținutului se arată a fi unul complex și multilateral determinat, dar, în orice context și formă, necesită o analiză detaliată și aplicarea unui spectru mare de instrumente psihologice în descoperirea particularităților psihologice ale fiecărui deținut în parte. Gruparea (crearea categoriilor) este posibilă și pare a ușura sarcina resocializării și detenției în sine, dar nu va avea efectul necesar și nici nu va corespunde așteptărilor. Nu în cele din urmă, o abordare de grup nu va corespunde deplin principiului individualizării răspunderii penale (art.7 CP RM) dacă se face o abstracție de la realitățile la zi în cadrul sistemului de detenție, nu doar în Republica Moldova, dar și în majoritatea țărilor lumii (domeniu văzut de autorități ca unul din lista celor incomode, dăunătoare bugetului și fără valoare socială) [16]. Concluzia devine evidentă în lumina celor menționate: orice formă de clasificare, categorisire este mai puțin favorabilă sarcinilor de bază, dar este cea mai eficientă formă de activitate în condițiile actuale.

În acest mod, încercăm să atragem atenția asupra faptului că profilul psihologic al deținutului poate fi identificat în baza unor categorii, clasificări și a altor forme de atribuire la o anumită clasă/grupă. Dar pentru ca evaluarea psihologică și configurarea unui profil să presupună mai multă eficiență, este necesară o abordare individualizată privind caracteristicile psihologice ale deținutului. În acest caz, avem nevoie de instrumente psihologice complexe pentru crearea profilului psihologic al fiecărui deținut în parte. Clarificarea unui profil psihologic va îmbunătăți procedura de realizare a unui program individual de intervenție și resocializare, procedură prin care se va tinde spre realizarea obiectivului de bază al oricărei instituții penitenciare – „schimbarea ireversibilă a comportamentului criminal în unul social acceptabil”.

Referințe:

1. ГЛОТОЧКИН, А.Д., ПИРОЖКОВ, В.Ф. *Психологические основы режима*. Москва, 1961.
2. FLORIAN, GH. *Dinamica penitenciară*. București: Oscar Print, 1999.
3. MITROFAN, N. *Psihologie judiciară*. Iași, 1992, p.50-52.
4. УШАТИКОВ, А.И., КАЗАК, В.В. *Основы пенитенциарной психологии*. Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2001, с.50-55.
5. *Psihologia actului infracțional*. [Accesat: 15.01.2016]. Disponibil: <http://www.juspedia.ro/13162/psihologia-actului-infracțional.php>

6. *Profilul personalității infractorului*. [Accesat: 23.02.2016]. Disponibil: <http://www.rasfoiesc.com/educatie/psihologie/PROFILUL-PERSONALITATII INFRAC39.php>
7. УШАТИКОВ, А.И., КАЗАК, В.В. *Op. cit.*
8. WINNICOTT, D.W. *De la pediatrie la psihanaliză*. București: Trei, 2003, p.394-404.
9. COSTELLO, S.J. *Criminalul palid. Psihologie judiciară și psihanaliză*. București: Trei, 2017, p.164-167.
10. LOMBROZO, C. *Omul delicvent*. București: Maiastra, 1992.
11. ЕНИКЕЕВ, М.И. *Общая и юридическая психология*. Москва, 1996.
12. АНТОНЯН, Ю.М., ЭМИНОВ, В.Е. *Портреты преступников. Криминологический анализ*. Москва: Норма, 2014, с.26-31.
13. FLORIAN, GH. *Op. cit.*
14. ХАЙР, Д. *Лишенные совести и пугающий мир психопатов*. Москва: Вильямс, 2007, с.70-135.
15. CARTWRIGHT, D. *Minți criminale. Psihanaliza violenței și crimei*. București: Trei, 2010, p.22-26.
16. Codul penal al Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2002, nr.128-129/1012.

Date despre autor:

Ion CUREA, doctorand, Școala doctorală *Psihologie și Științe ale Educației*, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: ioncurea2017@gmail.com

Prezentat la 19.11.2018